

חילופי מסורה למגילות מתוך כתב-יד בבלי-תימני

פרופ' יהודה רצהבי

האיש ופעלו

ראשית התוודעותי אל ר' יוסף קאפח החלה בשנות הארבעים למניינם, כשהייתי סטודנט בירושלים. הוא ור' יוסף קורח גילו התעניינות במדעי היהדות שנלמדו באוניברסיטה וקשרו עמי קשרי התכתבות משך שנים. בשיר ששיגר לי באותן שנים הביע את כיסופיו העזים לעלות לארץ-ישראל, מקור החכמה והדעת. ומן הראוי לצטט שני בתים מן השיר:

ומהר אַעבְרָה יִמָּה ...

לְהִיָּע אֶל מְחֹז חֶפְצִי

בְּלֹא פְחַד וְאִימָה

וְאֶתְעַדֵּן וְאֶשְׁבְּעָה

כשעלה לארץ בשנת תש"ג קבע מקום מושבו תחילה בתל-אביב, מקום מגוריו של דודו שלמה, ושלח ידו לפרנסתו באמנות הצורפות, אומנותם של תלמידי חכמים בצנעא. אלה, שעמדו על טיבו ועל תורתו, ואני בכללם, לא השלימו עם העובדה שתלמיד-חכמים שכמותו יתן כוחו לצורפות במקום לעשות חיל בתורה. השפענו עליו לעבור לירושלים ולשקוד על התורה בשיבת "מרכז הרב". ושומע לעצה חכם. ומשם החלה גדולתו. עם סיום לימודיו וקבלת סמיכה כרב, נתקבל כריין ברבנות: תחילה בתל-אביב ואחרי כן בירושלים. כאיש האסכולה הדרדעית שחידשה את עסק התורה בהרמב"ם: "משנה-תורה" ופירושו למשנה במקורו, מצא את מקומו במחקר בחיבורי הרמב"ם. ומה שעשה בהם, משך חייו, לא עשה אדם זולתו. בצד הרמב"ם נתן מכוחו לרב סעדיה וחיבוריו במקרא ובפילוסופיה. ויש לזכור ששני אישים אלה הם שפרנסו את יהדות תימן משך גלותה והעמידוה על רגליה. יהדות תימן הייתה היחידה בקהילות ישראל שקבעה אותם בבית-מדרשה: תפסיר רב סעדיה כ"שניים מקרא ושניים תרגום" בשינון פרשת השבוע; "משנה-תורה" להרמב"ם כספר מרכזי בלימוד ההלכה, ולא כספר עיון-אגב, של השוואה בפוסקים. מפעל חייו של הרב קאפח בשניהם. יש לראות בו גמול קל של יהדות תימן

לשני אישים אלה על כל מה שעשו למענה בגלותה. הרב קאפח ידע להבדיל בין הקודש לחול: הוא מיעט בעסקי העולם הזה, והתרכז בתורה ובכתיבה. הוא נטל מן החול והוסיף לקודש. בשיחותיו ובמכתביו היה קצרן שבקצרנים. במלאות חמישים שנה להתכתבותו עמי, שלחתי לו תצלום של מכתבו הראשון אלי, שמנה שלושה עמודים קטנים. על כך השיבני: 'זהו המכתב הארוך ביותר שכתבתי בימי חיי'. בחייו זכה לכתר של תורה, גדולה וכבוד. במותו מובטח לו זכרון-עולם לא בבית מדרשה של יהדות תימן בלבד, אלא אף במדרשם של בית ישראל.

* * *

זיקתה של יהדות תימן ליהדות בבל של תקופת הגאונים הניחה לתרבות ישראל מורשת עשירה וברוכה בתחומים שונים. המסורת הבבלית של המקרא, שנשמרה בכתבי יד תימניים, ומסורת בבל של לשון-חכמים החיה בפי יהודי תימן עד היום, הן מן הערכים החשובים במורשת זו. מסורת המקרא הבבלית נמשכה בתימן גם לאחר שפסקה בבבל ארץ מכורתה, והיא ניטשטה ונדחקה בהדרגה על ידי המסורת הטברנית. ספרי מקרא שהועתקו בתימן במאות הי"ד והט"ו עדיין מצוינים בחילופי מסורת ומבטא בבליים.

לאחד מספרי מקרא אלה – השייך לתקופת המעבר ממסורת בבל למסורת טבריה, והגדוש בעשרות חילופים, שיסודם במסורת ובמבטא בבליים – מוקדש מחקר זה. כתב היד הוא כ"י בודליאנה 2333, שלא זכה לתשומת לב מספקת מצד חוקרי המקרא. והרי תיאורו: הוא כולל ארבע מגילות מתוך חמש מגילות (להוציא רות): מקרא, תרגום ארמי ותרגום ערבי (חוץ ממגילת אסתר הניתנת ללא תרגום ארמי). שיר-השירים וקהלת מנוקדות ניקוד בבלי, ללא טעמים וללא הערות מסורת בשולי הגיליון; ואילו איכה ואסתר מנוקדות ניקוד טברני בצירוף טעמים ומסורת הגיליון. לשיר-השירים מצורף מדרש אליגורי בערבית המיוחס לרס"ג¹; לקהלת – "כתאב אלזהד" (ספר הפרישות) לר' יצחק בן גיאת.² לאיכה – "דרש איכה".³ אחרי מגילת אסתר באה "מגילת אנטיוכס" במקורה הארמי ובתרגום ערבי. כתב היד מונה 195 דפים וכתוב כולו בידי סופר אחד. אין קולופון לספר, ומשום כך אין לדעת לא את שם מעתיקו ולא את זמן העתקתו. לפי צורת הכתב ניתן לשער את תקופת העתקתו למאה החמש-עשרה או השש-עשרה. על מוצאו התימני ניתן ללמוד משתי כתובות: כתובת קניין אחת המעידה שבעליו, "מעוצ'ה בן

1. ניתרגם ונתפרסם תחילה על ידי (מדרש שיר השירים מיוחס להרס"ג, קובץ "הראל", תל אביב תשכ"ב, עמ' 97-36), ואחר כך על ידי ר' יוסף קאפח ז"ל ב"חמש מגילות" שההדיר (ירושלים תשכ"ב).
2. הרב יוסף קאפח ז"ל תרגמו ופרסמו במהדורת "חמש מגילות" שלו הנ"ל. במבואו למגילה (עמ' קנז-קנח) קבע בוודאות שזוהו פירושו הארוך של רס"ג לקהלת, אך כבר ש' פינס העמידו על טעותו (תרכ"ץ, לג (תשכ"ד), עמ' 213-212). מלבד זה הציטטות המרובות שבפירושו, השאובות מחיבורי ר' יונה בן ג'נאח, שחי כמאה שנה אחרי רס"ג מעידות שאינו שייך לגאון; הציטטות שחכמי ישראל מצטטים ממנו ונוקבים במפורש בשמו של ר' יצחק בן גיאת מאשרות שהוא מחברו ללא צל של ספק.
3. נתפרסם על ידי הרב קאפח ז"ל במהדורה הנ"ל (עמ' שנו-שנט).

יוסף בן סלימאן הידוע אלסודי⁴, קנה אותו ב"ארבע אואקי דראהם פצ'ה כבאר מן סכה' אלסלטאן סלימאן בן סלים" [= ארבע אוקיות של דרהמי כסף גדולים משל טביעת הסולטאן סלימאן בן סלים].⁵ כתובת שנייה שבראש הספר אומרת: "הדי'א אל] כתאב לסעיד ן' יחיא... במדינת רדאע⁶ ברוך [הקורא בן] וארור גונבו אוי"ר"⁷

ר' יוסף קאפח ז"ל השתמש בכתב יד זה (להלן: ק). לצורך מהדורת חמש מגילות שהוציא⁸ את התרגום הערבי שבו, הדפיס כ"תרגום רב סעדיה גאון בערבית"⁹ ועל נוסחת התרגום הוא מעיד ש"מדוייקת היא להפליא". הוא הבחין בחילופי המסורת המרובים ובשינויי הניקוד שבו, אך לא כללם ולא ציינם, "כיון שאין לזה צורך והוא רק עניין לחוקרי מסורת הקריאה הבבליית העתיקה". הוא הסתפק בדוגמה לחילופי מסורת בשיר-השירים.¹⁰ לענייני מסורת חשובים המשוקעים בפירושו של ר' יצחק בן גיאת והשונים מן המסורת שלנו, לא נתן דעתו: מקצתם "הגיה" על פי מסורת שלנו, ומקצתם הניחם כמות שהם, ללא הערות. כיון שענייני המסורת, הצד החשוב ביותר שבכתב יד זה, לא באו על תיקונם על ידי חוקרי מסורה אחרים, ליקטתי את כל החילופים שמצאתי: הן אלה שיסודם במסורת והן אלה שיסודם במבטא בבלי, ואחת היא אם הם כתובים במפורש — בגוף המקרא או משולבים בפירוש — או שתוקנו, ועדיין ניתן להבחין בצורה הקדומה שתוקנה, והסדרתם לפי סדר המגילות והכתובים.

אין מקום כלל להנחה שמקור החילופים הוא בטעויות מעתיקים, מכמה טעמים:

- א. הניקוד במגילות מצטיין בדייקנות ובדקדוק.
- ב. חילופים מסוימים חוזרים בכתובים שונים וחלק מהם נשנים גם בפירושים.
- ג. חלק גדול מהם מצויים וידועים בכתבי יד ובדפוסים רבים, ומקצתם מאושרים בתרגומי המקרא העתיקים שבידינו, ואף במדרש ובפיוט.

מספר החילופים במגילות שיר-השירים וקהלת אינו עומד בשום יחס עם אלה שבמגילות איכה ואסתר. בשעה שבראשונות החילופים מרובים — בין בגירסה, בין בניקוד ובין במבטא — ומגיעים לעשרות; הנה בשתי המגילות האחרונות מעטים הם במספרם ופחותים בערכם. ההסבר

4. העיירה סודה שוכנת צפונית-מערבית לצנעא, מהלך יומיים-שלושה.

5. סלימאן בן סלים (סלימאן הראשון) היה שליט תורכיה בשנים 1520-1533; אין להגביל את תאריך הקנייה לתקופת שלטונו, הואיל והמטבעות שלו עשויות היו לשמש גם לאחר ימיו.

6. רדאע — עיר של תורה וחכמים במרכז תימן, מזרחית לד'מאר.

7. אמן וכן יהי רצון.

8. ראה הערה 1.

9. תרגום ערבי זה לחמש מגילות נדפס כבר לפני כן בספרי קודש של יהודי תימן [תרגום איכה ראה אור לראשונה על ידי: תרביץ, יג (תש"ב), עמ' 92-106]. קביעת המתרגם, ואולי מתרגמים שונים, של מגילות אלו לערבית טעונה בדיקה. בינתיים הוכחתי את בעלות הגאון על תרגומי איכה, אסתר ושיר-השירים. מפירוש רס"ג למגילות איכה ואסתר פרסמתי מספר קטעים שנשתמרו בגניזה.

10. שם, עמ' קל-קלב.

היחיד לכך הוא: המקורות השונים שהיו לפני המעתיק. שיר-השירים וקהלת הועתקו מכתב יד בבלי-תימני בניקוד עליון, ללא טעמים ומסורת; ואילו איכה ואסתר הועתקו ממקור אחר בניקוד ובמסורת טברניים, בטעמים ובמסורת הגליון. נראה שהמעתיק עשה מלאכתו בשעת חירום או במקום נידח, כשספרי מקרא לא היו מצויים לפניו במידה מספקת. על כך תעיד העובדה שהוא הניח פסוק אחד בקהלת, ללא תרגום ארמי, ובשוליים העיר כי לא נמצא תרגום לפסוק במקור שלפניו.

תקופת המעבר ממסורת למסורת בולטת לא רק בספרי מקרא בבליים וטברניים, ששימשו את המעתיקים זה בצד זה, אלא אף בפי המעתיקים ובעטם. הניקוד והכתיב ש"נכשל" בהם המעתיק ו"הגיהם" אחר כך לפי המסורת הטברנית, הם מסורות בבליות שבכתבי יד תימנים קדומים, השייכים לחטיבה זו, עדיין לא תוקנו. כשתיבה, במסורת שונה, חוזרת בפסוקים שונים, חוזרים בה "הטעות והתיקון". פעמים שהתיקון נעשה לא בגוף הטקסט אלא בשולי הגליון. כבן דור המעבר היו שגורות בפי המעתיק מסורות מן האסכולה הקדומה, אך היה מוכרח לדחותן מפני מסורת האסכולה הטברנית של תקופתו.¹¹ גם כשניקד המעתיק את מגילת אסתר בניקוד טברני, ניכרות בניקודו עקבות הניקוד הבבלי.¹²

התייחסותו של כתב-יד זה למסורת הבבלית מוכחת מתוך שתי ראיות מכריעות:

א. מסורות "מדנחאי" שבו: העושה (קהלת ג, ט); שתקיף (שם ו, י) — כתיב וקרי; על בית עלמו (שם יב, ה).¹³

ב. ניקוד תיבות לפי מבטא בבלי:

1. ע' הפעל בפתח בכניינים ובזמנים שונים: הנצו (שיה"ש ו, יא); ויכתב (אסתר ב, כג); יכתב (שם ג, ט) להנתן (שם ג, יד); תשתפכנה (איכה ג, ד); לחבק (קהלת ג, ה); והעבר (שם יא, י); ויסתבל (שם יב, ה); ואזן וחקר (שם יב, ט); הזהר (שם יב, יב).
2. ניקוד העתיד של פעלים בגזרות שונות: אלך (שיה"ש ד, ו); יעמל (קהלת ח, ז); יאמר (שם ח, ד).
3. ניקודים שונים: שעלו (שיה"ש ד, ב); שהם (שם ו, ה); אגוד (שם ו, יא); רוקח (קהלת י, א); חוסר (שם י, ג).
4. משקלי שמות: בסנסניו (שיה"ש ז, ט); כמגדלות (שם ח, י); ובשפלות (קהלת י, יח). ראויות לציון תופעות אחדות בשיטת הניקוד: בולט חוסר עקביות בציון דגש קל באותיות

11. לשחזור חלק ממסורות "מוגהות" אלו סייעו לי שני מקורות קדומים מקבילים שבהם מופיעות מסורות אלו ללא "הגהה". רשימת החילופים שפרסם ק מתוך כתב-יד מגילות שלו שהועתק בשנת הקט"ז (עמ' קל-קלב) ומספר דפים קדומים מקהלת שגיליתי, ואשר עליהם ייחדתי מאמר בגליון תרבות וספרות, "הארץ", מתאריך 2.4.64 (סימנו להלן: א).

12. לדוגמה: אסתר, עמדת (אסתר ה, ב); פתשגן (שם ד, ח).

13. חילופים אחרים במגילות שיה"ש וקהלת המהווים רוב, ניתנים בו כרעת מערבאי — תופעה האומרת דרשני.

בג"ד כפ"ת: עם פרי (שיה"ש ד, יג); דבש וחלב (שם ד, יא); דודך (שם ו, יא); מה יפו דודיך (שם ד, י); עזה כמות (שם ח, ו); דודי דופק (שם ה, ב); כי קקול (קהלת ז, ו); כי בצל (שם ו, יב); המדבר (שיה"ש ח, ה); "רעיתי" שבשיה"ש ו"רעיון" שבקהלת העי"ן נקודה בשוא נע (חטף-פתח). "ירושלים" שבשיה"ש נקודה בפתח גם בהפסק. גלינה (שיה"ש ח, יא) — הלמ"ד נקודה חולם.

החילופים שבכ"י חולקו לשתי חטיבות: אלה המופיעים בגוף המקרא¹⁴ ואלה שבפירושים: פירוש 'אלזהד' לקהלת ומדרש שיה"ש המיוחס לרס"ג.¹⁵ חלוקה זו באה כתוצאה מהשוואת החילופים למהדורות התנ"ך של קיטל¹⁶ וגינצבורג.¹⁷ לאלה שבפנים נמצאו סימוכין בתרגומים, בכי"י¹⁸ ובדפוסים, ואילו לאלה שבפירושים לא נמצאה לרובם סייעתא. אין לגזור הכללה על כל חטיבה ולומר שחילופי חטיבת הפנים כולם יסודם במסורת, ואילו אלה שבפירושים כולם יסודם בטעות מעתיק או בציטוט משוער. חילופים אחדים בפירושים נמצאו להם בכל זאת סימוכין במקורות אחרים, ואחדים מופיעים באותו לשון גם בכ"י ק — עובדה זו מלמדת שאין להתייחס אליהם בביטול¹⁹.

מובן מאליו שיש חילופים שיסודם בטעות, בעיקר בפירושים,²⁰ ואף אלה נכללו ברשימות לשם שלימות. חילופים של מלא וחסר לא צוינו. לגבי וי"ו החיבור בראש קטעי פסוקים בפירושים, שיש מקום לספק אם היא מגוף הנוסח או שהוסיפה המחבר לצורך קישור כתוב עם האמור לפניו, כללתי רק כשמצאתי אסמכתא לוי"ו גם במקורות אחרים.²¹

14. כולל חילופים ש"הוגהו" ו"תוקנו". אלה צוינו ב-*
15. חילופים בפירושים המצויים גם בפנים צורפו לחטיבת הפנים. חילופים שבמקרא מצויינים לפי מ"מ של מגילה, פרק ופסוק. חילופים שבפירושים — לפי עמוד ושורה בהתאם לחמש מגילות מהדורת ק (מ"מ שלא ימצאם הקורא במהדורת ק סימן שהמהדיר "הגיה" אותם עפ"י המסורה שלנו) לחילופים שבפירושים צורפו גם חילופים שמקורם בכ"י ק, כפי שצייננו במהדורתו.
16. תנ"ך קיטל, שטוטגרט, 1937.
17. תורה נביאים וכתובים, מדוייק היטב עפ"י המסורה ועפ"י דפוסים ראשונים עם חילופים והגהות מן כתבי יד עתיקים ותרגומים ישנים, מאת כ"ד גינצבורג, לונדון תרפ"ו.
18. בקבוצת כ"י ראיה לציון זו שגינצבורג ציין אותה בס"א. כיוון שקבוצה זו תואמת הרבה את כ"י בודליאנה, מניח אני שהיא כוללת כ"י בבליים-תימניים.
19. לרוגמה: עמוס ז, יג; עזרא י, ג.
20. כאלה למשל: "שערך כעדר הקצובות" (פא 11) צ"ל: "כעדר העזים" (שיה"ש ד, א); "לא נעשה פתגם" (רנה 26), מאחר שבאותו קטע הוא מצטט את הכתוב כלשונו: "אין נעשה פתגם" (רנה 2); "נמלא לב בני האדם" (רנה 29), צ"ל: "מלא" (קהלת ח, א), כיוון שדוגמאותיו הן בבניין פעיל ולא סביל; "אשר נעשה תחת השמש" (רד 18-19), צ"ל: "אשר עשה האלהים" (קהלת ג, יא); "כי כעס בלב כסילים ינוח" (רמ 11), צ"ל: "בחיק כסילים" כלשון הכתוב, לפי שבפירושו לכתוב זה הוא אומר: "יריד אן גיצ'ה ינעכס עליה ויחל בהג'רה אי ד'אתה" (רמ 14-15) [= רוצה לומר שכעסו יחזור אליו וישכון בחיקו, כלומר בעצמותו].
21. לרוגמה: מסכן וחכם (קהלת ט, טו); ובוקע עצים (שם י, ט).

בחטיבת החילופים השאובים מפירוש "כתאב אלוזהר" היחס הכמותי בין פסוקי קהלת לבין פסוקי שאר ספרי המקרא רחוק מלהיות ביחס מתאים, והסיבה טבעית ופשוטה: כיון שהפירוש סובב על קהלת והמחבר דש הרבה בפסוקיה, נמצאו לה חילופים רבים. ספרי המקרא האחרים, שהמפרש נזקק להם באקראי ובדרך אגב לצורך ראיות בלבד, חילופיהם מעטים.

החילופים נבדקו לפי מהדורות התנ"ך של גינצבורג וקיטל. חילופים שהובאו כבר בהם, צוינו בר"ת ג (גינצבורג) וקי (קיטל) ללא פירוט כתבי היד והדפוסים, כדי למנוע סרבול יתר, והמבקש לעמוד על פרטים יעיין במהדורות הללו.²² לא כן הדבר לגבי חילופים המובאים בתרגומי המקרא הקדומים. אלה צוינו בפרטות, עקב חשיבותם, בראשי התיבות שקבע גינצבורג במהדורתו: תר' – תרגום ארמי; ת"ע – תרגום השבעים; ת"ס – תרגום סורי; ת"ו – תרגום וולגטה; תע"ר – תרגום ערבי;²³ בצד נוסח הכתובים שבבדליאנה ניתן בסוגריים הנוסח המסורתי של התיבה שהחילוף שייך לה.

א. חילופים בגוף המקרא

שיר השירים

א,	ה	וכן ה, ח; ח, ד.
		וכן קי.
		את שאהבה (את – ל').
ח	צָאִי (צָאִי).	
		כך גם בהגיייתם של יהודי תימן.
ט	רְעִיתִי (רְעִיתִי).	
		וכן בכל המגילה. ג
ב	רְעִיתִי (רִי"ש דגושה ומנוקדת גם בחיריק מלמעלה).	
י	בְּתוֹרִים (בְּתוֹרִים).	
יג	שְׂדֵי (שְׂדֵי).	
יד	דוֹדֵי (דוֹדֵי).	
טו	הַנֶּךְ ... הַנֶּךְ (הַנֶּךְ).	
יז	רְהִיטֵנוּ (רְהִיטֵנוּ).	
ב,	ב	כְּשׁוֹשְׁנָה (כְּשׁוֹשְׁנָה).
ו	ו	תַּחַת (תַּחַת) הַדָּגֶשׁ בַּסֶּפֶק.

22. תבניות מילים וניקוד בבליים נבדקו לפי ספרו של א' פורת, לשון חכמים, ירושלים תרס"ז, והוא מצוין בקיצור 'פורת'.

23. בתרגום זה המקובל בין יהודי תימן מצויים רוב החילופים. ומכאן ראה שלפני המתרגם הייתה מסורה מן החטיבה שעליה נמנה כ"י בודליאנה.

- ז באילות (באילות) השוא שביו"ד נע. וכן ג, ה.
- י *קומי לְכִי (לְךָ) ק קי. בס"א לְכִי כתיב — לך קרי.
- יא הסתיו — כתיב וקרי (הסתו — כתיב; הסתיו — קרי). ג קי.
- יב ועת הזמיר (עת הזמיר) ג קי. תר': ועידן.
- יג סמדר (סמדר) וכן ב, טז.
- יג קומי לְכִי — כתיב וקרי (לכי — כתיב; לך — קרי) קי.
- א, ג א בקשתי (בקשתי).
- ב נְפֹשִׁי (נפשי).
- ד שְׁהִבִּיאֹתָיו (שהביאתיו).
- ה בְּצִבְאוֹת (בצבאות) וכן תע"ר.
- ו כתמרות — חסר ושוא שבמ"ם נח (כתמרות) ג.
- יא צָאנָה (צֹאנָה) וכן במדרש המיוחס לרס"ג "וקר' צאנה וראינה" (עה 8).
- חתונתו — הנו"ן רפה (חתנתו).
- א, ד *הַנֶּגֶד... הַנֶּגֶד (הנגד).
- שְׁעָרָה (הניקוד של השי"ן והעי"ן תוקן אך קשה לבחון מה היה הניקוד הקודם. ניתן להבחין בצירי על השי"ן: שְׁעָרָה?) וכן ו, ה.
- ב שְׁעָלוּ (שעלו).
- *וְשִׁפְלָה (ושפלה) וכן ו, ה.
- ג *וּמַדְבָּרָךְ (ומדברך) ומדברך.
- נִאֲוָה (נאוה).
- ד לְתַלְפִּיּוֹת (לתלפיות) לתלפיות.
- *כָּל (כל).
- שְׁלִיטִי (שליטי).
- ה *עֲפָרִים (עפרים) עפרים.
- ו *אֵלֶיךָ (אלך) אלך.
- ז כָּלֶךָ (כלך) כלך.
- ח אִתִּי... אִתִּי (אתי) ת"ר קי אָתִי. אתי.
- נְמוּרִים (נמורים) וכן במדרש המיוחס לרס"ג "והררי נמורים" (פח 2) תר': נמורים; תע"ר: מן גבאל נמורים. קי.
- ט בְּאֶחָד — קרי וכתיב (באחד — כתיב, באחת — קרי).
- יד *נִגְרַד (נגרד) נגרד.
- ה, ב רְעִיתִי (רע"ש דגושה ומנוקדת גם בחיריק בניקוד עליון).
- ד *וּמַעֲיָהּ (עליו) וכן מדרש המיוחס לרס"ג (צח 7).
- ו מִצְאָתָיו (מצאתיהו) ג. וכן במדרש המיוחס לרס"ג (צח 19-20).
- יב מִיָּמִים (מים) מימים.

		*רְחֻצוֹת (רְחֻצוֹת) וּכְנ תַע"ר. בְּחֻלָּב (בְּחֻלָּב).	
	יג	*עַל מְלֵאֶת (מְלֵאֶת). *לְחִיּוֹ — הַצִּירִי בַסֶּפֶק (לְחִיּוֹ). *מְגִדְלוֹת (מְגִדְלוֹת) וּכְנ תַר' ת"ע תַע"ר, קי. *מְרַקְחִים וְאוּלֵי מְרַקְחִים (מְרַקְחִים).	
	יד	*עֲשֵׂת שָׁן (שָׁן) *הַשָּׁן (הַשָּׁן) וּכְנ ז, ה.	
	טו	אבני פז (אדני).	
ו,	ב	*לְעֵרוּנָת (לְעֵרוּנָת) ג קי וּכְנ תַע"ר. ד כִּירוּשָׁלַם (כִּירוּשָׁלַם).	
	ה	הסבי את עיניך (את — ל') וּכְנ מִדְרַשׁ הַמִּיּוּחַס לַרַס"ג (קו 1). שָׁהֵם (שָׁהֵם) ג.	
	ט	*אֲחֻת הִיא (אֲחֻת). הַחֹלָם עַל הַחִי"ת נִכְר וּכְנֵרָאָה שְׁגַרְס "אֲחֻת". וַיְהִלְלוּהָ (וַיְהִלְלוּהָ) ג.	
	י	*זֹאת (זֹאת).	
	יא	אַגוֹז (אַגוֹז) קי. *הַנְּצוֹ (הַנְּצוֹ) קי.	
ז,	א	שׁוּבֵי שׁוּבֵי (שׁוּבֵי שׁוּבֵי).	
	ב	מָה — פֶּתַח וְחֹלָם כְּאֶחָד (מָה). יִרְכִּיָם (יִרְכִּיָם). שֶׁרֶךְ (שֶׁרֶךְ).	
	ג	תְּאוּמֵי (תְּאוּמֵי) קי.	
	ד	כְּמַגְדֵל... כְּמַגְדֵל (כְּמַגְדֵל).	
	ה	לְאִשְׁכּוּלוֹת (לְאִשְׁכּוּלוֹת) וּכְנ תַע"ר. כְּתַפּוּחִים (כְּתַפּוּחִים).	
	ו	*אֲחֻזָּה (אֲחֻזָּה) וּכְנ תַר': וְאֲחֻזֵי. בַסַּנְסַנִּיּוֹ (בַסַּנְסַנִּיּוֹ).	
	ז	פִּיִן (פִּיִן). וּכְנ תַע"ר.	
	ח	הוֹלֵךְ דּוּדֵי (הוֹלֵךְ דּוּדֵי). *פֶּתַח (פֶּתַח) וּכְנ תַע"ר?: וְאִנְפַתַח. הַנְּצוֹ (הַנְּצוֹ).	
	ט	דוּדֵי (דוּדֵי).	
ח,	ב	*מַעֲסִיס רַמְנִים (רַמְנִים) קי ג וּכְנ תַר' תַע"ר.	
ג	ג	*תַחַת לְרַאשׁוֹ, וְאוּלֵי רַאשׁוֹ (רַאשִׁי). בַמְדְרַשׁ הַמִּיּוּחַס לַרַס"ג "תַחַת לְרַאשִׁי" (קִיח 6).	

- ד *אם תעירו ואם תעוררו (מה תעירו ומה תעוררו) קי וכן תע"ר.
ה תחת התפוח עוררתיו (עוררתיו). קי.
*חבלתך אמן (חבלתך אמן).
*חבלתך יולדתך. הוגה "חבלתך יולדתך" (חבלתך יולדתך) קי יולדתך.
ו קחותם (כחותם) וכן תע"ר.
*על זרועך — הוגה "זרועיך" (על זרועיך).
רשפי — פ"א בשוא נע (רשפי).
אש (אש).
שלהבתיה (שלהבתיה).
ז בוז (בוז).
י *כמגדלות (כמגדלות).
כמוצאת — אל"ף נחה (כמוצאת) ג קי.
יא לנטרים (לנטרים).
יבא פרו — בשוליים הוגה בכ"י מאוחר "בפריו" (בפריו).
קהלת
יא, א *לא יהיה להם זכרון (זכרון) קי.
יג *כל שנעשה (כל אשר נעשה).
טו נתן האלהים (נתן אלהים) וכן בפירוש (קפו 4; קע 36).
טז וחסרון לא יוכל (לא).
זי ודברתי (דברתי) וכן תע"ר.
בירושלם (על ירושלם) קי וכן תע"ר.
יד ודעת (ודעת) קי.
וסכלות (ושכלות) קי. בפירוש "ושכלות הנא מן מעני סכל" (קפח 5-6).
יח רעיון (רעיון) וכן בכל המגילה.
יז רוב כעס (רב-כעס) וכן בפירוש (קץ 23). במקום אחר: רב כעס (קפח 32, 34).
ב, ב מה זו (מה-זה) ג בס"א זו כתיב וקרי.
ג בסכלות (בסכלות) וכן תע"ר.
איזה (אי-זה). ג ס"א איזה מלה חדא.
ד הגדלתי (הגדלתי).
ה *כל עץ (עץ כל). שתי התיבות מתוקנות ונראה שהגירסה הקודמת הייתה "כל עץ"
כמו א. וכן תר' תע"ר.
ז *ובני בית היו לי — עקבות השורק על היו"ד מלמעלה ניכרות (היה לי).
מכל שהיה לפני (מכל שהיו לפני) ג קי א. השווה ב, ט.
ז מקנה בקר וצאן (מקנה) ג קי.
מקנה בקר וצאן (הרבה — ל') הושלמה בשוליים בכ"י מאוחר. א וכן תע"ר.

ח	*כְּנִסְתִּי (כְּנִסְתִּי).	
י	*מְכַל (מְכַל).	
	כי לבי שְׁמַח (שְׁמַח) א.	
	*כְּכַל עֲמָלִי (מְכַל עֲמָלִי) קי א.	
	*וְזוּה הִיָּה חֲלָקִי כְּכַל עֲמָלִי (מְכַל) א.	
יב	עֲשֹׂהוּ (עֲשֹׂהוּ) וְכֵן בְּפִירוּשׁ (קֶפֶב 26; קֶצוּ 12, 15). ג קי וכן ת"ס, ת"ע.	
יג	*אָנִי (אָנִי). *	
	כִּי־תִרְוֶן (כִּי־תִרְוֶן).	
יח	לְאָדָם (לְאָדָם). כְּתִיבָה רֵאשׁוּנָה "לְאָדָם".	
יט	וְיִשְׁלֹט בְּכָל עֲמָלִי (וְיִשְׁלֹט) ג וכן בפירוש (קצט 14).	
כב	וּבְרַעְיוֹן (וּבְרַעְיוֹן) ג.	
כד	*גַּם זֶה (גַּם-זֶה).	
	הוּא (הִיא) ג.	
כו	לְאָדָם (לְאָדָם) וְכֵן תַּע"ר.	
	וְדַעַת (וְדַעַת) ג.	
ג, ג	*וְעַת לְרַפָּא (לְרַפָּא) וְכֵן בְּפִירוּשׁ "לְרַפָּא בַעַת שְׁלוֹם" (רב 28).	
ה	*לְחֻבְקָא (לְחֻבְקָא).	
ו	נִתְּן הָאֱלֹהִים (נִתְּן אֱלֹהִים).	
טז	תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ (הַתַּחַת הַשָּׁמֶשׁ).	
יח	שָׁהֵם בְּהֵמָה (שָׁהֵם בְּהֵמָה) ג.	
יט	*וּמִקְרָה אֶחָד לְכָל (וּמִקְרָה אֶחָד לְהֵם). וְכֵן תַּר' תַּע"ר (לְפִי הַגִּירָסָה "יִצִּיב אֲלֵג'מִיע")	
כא	וּמִי יוֹדַע (מִי יוֹדַע). ג קי. וְכֵן ת"ע, ת"ס, תַּע"ר.	
	הָעוֹלָה (הָעוֹלָה) קי ג הָעֵלָה.	
ב, ד	וְשָׁבַח (וְשָׁבַח) וְכֵן תַּר'.	
	חַיִּים עֲוֹדָנָה (חַיִּים עֲוֹדָנָה). בְּפִירוּשׁ "וְעֲוֹדָנָה מֵרֶכֶב עַד הַנָּה" (ריב 12, 13).	
ד	וְרֵאִיתִי (אֲנִי — ל').	
	וְאֵת (וְאֵת).	
ו	*מִלּוּא כֶּף נַחַת (מִלּוּא כֶּף נַחַת).	
ח	וְאָח (וְאָח).	
	גַּם עֵינָיו — כְּתִיב וְקָרִי (עֵינָיו — כְּתִיב; עֵינָיו — קָרִי) ג קי. כְּתִיבָה רֵאשׁוּנָה: עֵינָיו.	
	וְעַנְנָן רַע (וְעַנְנָן) ג קי.	
י	*יִפְלוּ (יִפְלוּ) קי.	
	יָקִים חֲבִירוֹ (אֵת — ל') בְּפִירוּשׁ — כְּנוֹסַח הַמְּסוּרָה (רטו 3-4).	
	וְאֵילֹוּ (וְאֵילֹוּ) קי.	

יא	*ישכבו השנים... וְלֹאֶחַד (שנים... וְלֹאֶחַד).
יד	מבית הַאֲסוּרִים — אל"ף נחה (מבית הסורים). בפירוש — כבמסורה. "והסורים גא בחדף אלאלף מן אלכ"ט" (ריז 2). "פצאר קו' כי מבית הסורים" (ריז 22).
טו	נוֹלָד רש (נוֹלָד). וכן בפירוש "ונולד קמץ" (ריז 4) וכן תע"ר ("לאנה מתולד").
טז	וראיתי (ראיתי).
ה, א	גם זה (כי — ל').
ז	את פיך (על פיך).
ח	אם עָשָׂק רש וְגוֹל (אם עָשָׂק רש וְגוֹל).
ט	אֶל החפץ (על החפץ).
י	ככל הוא — כתיב וקרי (היא — כתיב; הוא — קרי). ג קי.
יד	נֶעְבֵּד (נֶעְבֵּד) ג. בפירוש 'וְנֶעְבֵּד מנפעל' (ונעבד — סביל).
טז	לא ישבע כסף (לא ישבע כסף).
יז	ראות עיניו (ראית — כתיב; ראות — קרי) קי.
יח	שִׁילַךְ בידו (שִׁילַךְ בידו) קי שִׁילַךְ.
טט	וגם זו (וגם זה) וכן ה, יח. ג בס"א ואחרים: זו כתיב וקרי.
י	בחשך ילך (יאכל) ג. וכן בפירוש (רל 1-2), קהלת רבה, ילקוט שמעוני ומדרש זוטא (מהדורת ש' בובר, ברלין תרנ"ד). תע"ר (ימצ').
יא	וְכַעַס הרבה וְחִלִּי וקצף (וְכַעַס הרבה וְחִלִּי וקצף) ג קי ת"ע.
יב	תחת השמש (השמש).
יג	יִתֵּן (יִתֵּן).
יד	חֶסֶד (חֶסֶד).
טו	כי אם נכרי (כי איש נכרי).
טז	גם זה הבל (זה הבל) ג.
יז	וְלֹא ידע (וְלֹא ידע).
יח	לְזֶה (לְזֶה).
יט	פעמים (פעמים).
כ	עֲמַל האדם (עֲמַל האדם).
כא	מה לְעֵנִי (מה לְעֵנִי).
כב	מהלוך נפש (מהלך נפש). ג וכן בפירוש (רלג 16).
כג	שתקיף ממנו (שהתקיף — כתיב; שתקיף — קרי). ג קי.
כד	דברים הרבה (הרבה).
כה	העוֹשֶׂק (העוֹשֶׂק).
כו	טוב ארך אַפִּים מגובה רוח (טוב ארך רוח מְגֻבָּה רוח) בפירוש — "מגובה" (רלט 33, 35).
כז	בְּלֵב כסילים (בחיק כסילים).

- י טובים (היו — ל').
- יב בְּצִלָּה הַכֶּסֶף (בצל הכסף). יש להניח שהייתה לפניו גירסה קדומה "בְּצִלָּה הַכֶּסֶף", אך ניקודה עשה כניקוד המסורה.
- יג לַתֶּקֶן (לַתֶּקֶן).
- יח תֵּאָחֵז בְּזָה (תֵּאָחֵז בְּזָה).
- אל תנח ידיך (את יְדֶךָ). ג ק וכן בפירוש (רמו 20) בקהלת רבה ובמדרש זוטא. יוציא את כלם (יֵצֵא).
- כב יַדַע (יַדַע).
- כג כל זֶה נְסִיתִי (כל זה נְסִיתִי). ג זֶה.
- כה סבותי אני לבי (סבותי אני ולבי). וּבְקֶשׁ (וּבְקֶשׁ).
- כו וּמוֹצָא (וּמוֹצָא) ג. יִלְכֹד (יִלְכֹד) ג.
- ח, א פֶּשֶׁר (פֶּשֶׁר) ג.
- ג תְּבַהֵל (תְּבַהֵל) ג קי. תִּלְךְ (תִּלְךְ).
- ואל תעמד (אל תעמד) ג קי.
- ח לְכִלְא (לְכִלְא). וכן בפירוש (רנה 6) "לכלא" (חסר).
- ט שׁוֹלֵט (שׁוֹלֵט) וכן תר' - דישלוט; וכן בפירוש (רנה 6). כָּאִדָם (כָּאִדָם) ג.
- י וּכְאוּ (וּכְאוּ).
- וממקום (וממקום) ג קי. פתגם (פתגם).
- יא מְלֵא (מְלֵא).
- יב חוֹטָא עֲשֵׂה (חֹטָא עֲשֵׂה). ג — חוֹטָא. לִירֵאִי (לִירֵאִי).
- מִפְּנֵי (מִפְּנֵי).
- יג האלהים (אלהים) ג.
- יד יש הבל (יש — הבל) ג.
- טו יִלְוֵנוּ (יִלְוֵנוּ).
- טז שִׁנָּה (שִׁנָּה).
- יז בְּשִׁלְאֶשֶׁר (בשל אשר) דומה לזה בפירוש 'בשלאדם אשר יעמל' (רנט 15). יַעֲמַל (יַעֲמַל).
- ולא ימצא (לבקש — ל'). יֵאמֵר (יֵאמֵר).

- ט, א ולא יוכל (לא יוכל).
 ולבור (ולבור) וכן בפירוש 'ולבור מצדר מן בָּרַר ואלשורק ואלחולם מסתעמלאן פיה' (רנט 32-33).
 וְעַבְדֵיהֶם (וְעַבְדֵיהֶם) וכן תר': "ותלמידיהון דמשעבדין להון". עיין פורת, עמ' 8, הע' 3; עמ' 193.
- ב כחוטא (כחוטא) ג קי.
 ג כָּל (בכל).
 מְלֵא (מְלֵא).
- ד יְחֻבְר — כתיב וקרי (יְחֻבְר — כתיב; יחבר — קרי) ג קי וכן תר' ת"ע ת"ס.
 אל החיים (אל כל החיים).
 בטחון (בטחון).
 ז בָּלָב טוב (בָּלָב טוב).
 ט כל ימי הבלך (כָּל ימי חיי הבלך) ג.
 יב הנאחזים (שנאחזים).
 במצודה (במצודה) ג.
 יג יוקשים (יוקשים).
 יד זו (זה).
- מְצוּרִים (מצודים) וכן בפירוש "ומצורים גדולים מכאן וכו'" וכן ת"ע ת"ס ת"ר.
 ג קי: מצורים.
 טו ונמצא בה (ומצא בה) קי.
 וחכם (חכם) וכן בפירוש "מסכן וחכם" (ריח 19, 21; רסח 5). וכן ג קי וכן תר' ת"ע ת"ר ומדרש קהלת רבה. גם בהקדמת רס"ג למשלי (מהדורת יוסף דרנבורג, פריז תרנ"ד, עמ' 7).
- טז אָנִי (אָנִי).
 יח וחוטא (וחוטא) ג.
 , י רֻקַח (רֻקַח).
 ג בְּדָרְךָ (בְּדָרְךָ)
- כְּשֶׁהִסְכַּל — כתיב וקרי (כשהסכל — כתיב; כשסכל — קרי) ג ק וכן בפירוש (רסט 2) תע"ר (אלג'אהל) ומדרש קהלת רבה. חוֹסֵר (חוֹסֵר).
 וְאוֹמֵר (וְאוֹמֵר) וכן פעמים בפירוש (רסט 3). כן תר' (אמרין) ותע"ר (יעלן).
 ה בשגגה שִׁיצָא (כשגגה שִׁיצָא).
 ו הסכל בְּמָרוּמִים (הסכל בְּמָרוּמִים). בְּמָרוּמִים — וכן בפירוש (רעא 4-5).
 ח וחופר גדר (ופרץ גדר).
 ט ובוקע עצים (בוקע עצים) ג ק קי וכן בפירוש (רעב 8) ובקהלת רבה.
 יסְכֵן (יסְכֵן) וכן בפירוש 'יִסְכֵן' (רעא 9).

יא	ישך (ישך).
טו	ידע (ידע).
טז	אוי לך (אי לך) קי.
יז	בן חורין (בן חורים) ק וכן בפירוש (רעה 25, 27).
	בַּעַת (בַּעַת).
	בְּשָׁחִי (בְּשָׁחִי).
יח	בַּעְצָלְתִּים (בַּעְצָלְתִּים).
	הַמְקָרָה (הַמְקָרָה) בפירוש 'ומְקָרָה' (רעו 12).
	ובשפלות (ובשפלות) וכן בפירוש 'ושפלות' (רעו 14).
	ידלף (ידלף) וכן בפירוש 'ויִדְלֵף' (רעו 15).
יט	לְשָׁחֹק (לְשָׁחֹק).
	יִשְׁמַח (יִשְׁמַח).
כ	וּבַחֲדָר (ובחודרי) ג קי וכן תר' ת"ס ת"ר.
	כנפים — כתיב וקרי (הכנפים — כתיב; כנפים — קרי) ג.
יא, ב	לְשַׁבְּעָה וגם לְשַׁמְנָה (לְשַׁבְּעָה וגם לְשַׁמְנָה).
ה	כְּעַצְמִים (כְּעַצְמִים).
	כְּבָטָן (כְּבָטָן).
ו	איזה (אי זה) ג וכן בפירוש "ואיזה חרף אסתפאם עמא ג'הלת כ'פיייתה והו מרכב מן אי וזה" [= "ואיזה" מלת שאלה לדבר שנעלם ממך סודו, והוא מורכב מן 'אי' ו'זה'].
ז	לְעֵינִים (לְעֵינִים) ג.
ח	יִשְׁמַח (יִשְׁמַח).
ט	וְיִיטֵב לְבַךְ (וְיִיטֵב לְבַךְ) קי.
	וְהִלִּיךְ (וְהִלִּיךְ).
	וְדַע (וְדַע).
י	וְהַעֲבֵר (וְהַעֲבֵר).
	וְהַשְׁחִירוּת (וְהַשְׁחִירוּת).
יא, ד	בְּשַׁפְּלָה (בְּשַׁפְּלָה).
	וְיִשְׁחֹו (וְיִשְׁחֹו).
ה	וְחַתְּחַתִּים (וְחַתְּחַתִּים).
	וְיִנְאַץ הַשּׁוֹקֵד וְיִסְתַּבֵּל (וְיִנְאַץ הַשּׁוֹקֵד וְיִסְתַּבֵּל) 'השוקד' — וכן בפירוש (רפח 34, 38, 41; רפט 26, 27).
	הָאֲבִינָה (הָאֲבִינָה) ק.
	עַל בֵּית (אל בית).
ו	וְתַשְׁבֵּר (וְתַשְׁבֵּר) ג.

וְתַרְוִץ (וְנָרִץ). וְתַרְוִץ מוֹפִיעָה שְׁלוֹשׁ פַּעֲמִים בְּפִירוּשׁ (רץ 20, 38, 45) הַמַּהְדִּיר קַ	
שִׁינָה וְהַגִּיהַ 'וְנִרְוִץ' בְּשִׁלּוּשְׁתָּן, 'נִרְוִץ' — פַּעַם אַחַת (רצא 39). שְׁתֵּי הַגִּירָסָאוֹת זֹו	
בְּצַד זֹו (רצא 13).	
וַיִּשׁוּב (וַיֵּשֶׁב) קִי.	ז
וַאֲזַן וַחֲקַר תִּקַּן (וַאֲזַן וַחֲקַר תִּקַּן) בְּפִירוּשׁ מְנוֹקֵד פַּעֲמִיִּים 'אַזַּן' (רצב 33, 39).	ט
בְּקֶשׁ (בְּקֶשׁ).	י
יָשָׁר (יָשָׁר).	
כְּדַרְבְּנוֹת (כְּדַרְבְּנוֹת).	יא
וְכַמְשָׁמְרוֹת (וְכַמְשָׁמְרוֹת).	
אֶסּוּפוֹת (אֶסּוּפוֹת) ג.	
הִזְהָר (הִזְהָר).	יב
יְגִיעַת (יְגִיעַת).	
סוּף דְּבַר הַכֹּל אֶת הָאֱלֹהִים יִרְא (סוּף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמַע אֶת הָאֱלֹהִים יִרְא). דָּבָר — וְכֵן	יג
קִי. נִשְׁמַע — הוֹשְׁלָמָה לְמַעַלָּה בְּכַתָּב יָד אַחֵר.	יד
מַעֲשָׂה (מַעֲשָׂה).	
בְּמִשְׁפָּט (בְּמִשְׁפָּט).	
	א י כ ה
בְּתוֹלְוֹתֶיהָ (בְּתוֹלְוֹתֶיהָ).	א, ד
הַשִּׁיבְנִי (הַשִּׁיבְנִי).	יג
וַיֵּאבֵל — חַל (וַיֵּאבֵל — חַל).	ב, ח
אַשְׁוֶה (אַשְׁוֶה).	יג
וַנְּחַקְרָה (וַנְּחַקְרָה).	מ
הַשְּׂאֵת (הַשְּׂאֵת).	מז
תִּשְׁתַּפְּכֶנָּה (תִּשְׁתַּפְּכֶנָּה).	א, ג
בְּצַפְיֹתָנוּ (בְּצַפְיֹתָנוּ).	יז
רְיֹחַ (רְיֹחַ).	כ
הִנָּח (הִנָּח).	ד, ה
	א ס ת ר
בְּעִלְיָהֶן (בְּעִלְיָהֶן) ג קי וכן א, כ.	א, יז
וְנִקְרָאָה (וְנִקְרָאָה) ג קי.	ב, יד
וַיִּכְתֹּב (וַיִּכְתֹּב).	כג
וַיִּשָּׂם (וַיִּשָּׂם).	א, א
מְדוּעַ (מְדוּעַ).	ג
יִכְתֹּב (יִכְתֹּב).	ט

	יד	להנתן (להנתן) ג וכן ח, ג.
	ג, ד	מגיע (מגיע) וכן ח, יז; ט, א.
	ה	אל מרדכי (על מרדכי) קי.
	ה, ב	שרביט... השרביט (שרביט... השרביט) ג.
	ח	מצאתי (מצאתי).
	יא	גדלו (גדלו) ניקוד הגימ"ל בין חיריק לפתח.
	ו, א	את ספר (את ספר).
	ח	יביאו (יביאו) דגש באל"ף ואולי שייך ליו"ד.
	ט	ביקרו (ביקרו).
	ח, ד	ויושט (ויושט).
	ו	באבדן (באבדן); ט, ה: וְאֶבְדֶּן.
	ט	עם ועם (ועם ועם) ג.
		היהודים (היהודים); ח, יג: היהודיים; ח, טז: ליהודים; ט, כז: היהודים; ט, כב: היהודים.
	יא	להשמיד להרג (להשמיד ולהרג) ג.
	יג	מדינה (מדינה); ט, יב: מדינות; ט, כח: ומדינה; ט, ד: המדינות.
	יג	עתודים (עתודים).
	יד	בדבר (בדבר).
	טז, ט	ונזח (ונזח).
	כח	עיר ועיר (ועיר ועיר) ג.
		יסוף (יסוף).
	ל	ספרים (ספרים).
		ואמת (ואמת).
	י, ב	ופרשת (ופרשת).
		תקפו (תקפו).
	ג	מְרַדְּכִי (מרדכי).

ב. חילופים בפירושים

פג 3	והנה תאומים בבטנה (תומם)	כה, כד	בראשית
קצה 10	ולא אצלת לי ברכה (הלא)	כז, לו	
קץ 27	לכה-ונכרתה ברית (נכרתה) ג קי	לא, מד	
נד 4-5	ונתתי את ידי והכיתי את מצרים (ושלחתי את ידי)	ג, כ	שמות
רמח 15	ולחשב מחשבת (לחשוב) ג ק	לא, ד	
סח 14	כל אנשי המלחמה (כל — ל')	לא, מט	במדבר

	כל אשר אמר אלהים אליך ושמענו ועשינו (את כל אשר	ה, כו	דברים
ס 3	ידבר ה' אלהינו)		
רצב 26	אתם תקומו והאורב (ואתם תקמו מהאורב)	ח, ז	יהושע
רעו 15	לא היה בם ידים (ולא היה בהם)	ח, כ	
פז 7	ויעבד העם את יי' (ויעבד ישראל)	כד, לא	
סד 3	אלה הגוים הניח יי' (ואלה הגוים אשר הניח ה')	ג, א	שופטים
רסו 1	ופגע בו (בנו)	ח, כא	
קצו 25	אלה הם האלהים המכים את המצרים (מצרים)	א ד, ח	שמואל
רכה 21	פן תעבדו לעבדים (לעברים)	ד, ט	
רי 8	ואת השוק ואת העליה (את השוק והעליה)	ט, כד	
רצד 11	ולהציב הדרבון (הדרבן)	יג, כא	
קץ 40	כי לא ינסה (כי לא נסה)	יז, לט	
רט 15	אשר תביא שפחתך (הביא)	כה, כז	
רפ 39	ועמלק פשטו (ועמלקי) קי	ל, א	
קסג 3	כל אשר בלבבך לך עשה ויי עמך (כי ה' עמך) ק	ז, ג	שמואל ב
לז 8-9	נגד ישראל ונגד השמש (נגד כל ישראל)	יב, יב	
קעט 15	בשבתי מחנים (בשיבתו במחנים)	יט, לג	
	מן לעמת הבטן (מלעמת)	ז, כ	מלכים א
רכו 41	המהדיר "הגיה" את הנוסח עפ"י המסורת.		
רפ 39	ויקרא אל שוער העיר (ויקראו)	ז, י	מלכים ב
ריב 11	כי אזכר אני ואתה (זכר) ק זכר	ט, כה	
קצו 14	והיו את המלך בבאו ובצאתו (בצאתו ובבאו)	יא, ח	
צח 14	וגם את האבת ואת הידעוני (ואת הידענים) נוסח ק	כג, כד	
צח 17-18	אך לא ישוב יי' (שב) ק	כג, כו	
צח 19	ויאמר יי' גם את יהודה אסיר מעל כנו (מעל פני) ק	כג, כז	
צו 1	הנה אנכי והילדים אשר אתי (אשר נתן לי) נוסח ק	ח, יח	ישעיה
נד 6	וזמירות זר תזרענה (וזמרת זר תזרענו)	יז, י	
רס 6	ועבדך זבח ומנחה (ועבדך) כנראה שגרס "ועבדך"	יט, כא	
נד 6	וזמר עריצים יענה (זמיר)	כה, ה	
רעה 42	התערב נא את אדני מלך אשור (המלך)	לו, ח	
קכא 15	ברעה עדרו בזרעו (כרעה עדרו ירעה בזרעו וכו')	מ, יא	
קכב 4	כי תעבר במים אתך אני (אתך)	ב, מג	
רמד 37	לא שמתה עליהם רחמים (שמת להם)	מז, ו	
	ואשלח אליהם את כל עבדי הנבי יום השכם ושלח	ז, כה	ירמיה
ס 9-10	(אליכם) קי		

2	עה	על כן נמצאו דבריך ואכלם (על כן – ל')	טו, טז	
		ולא ילמדו איש את אחיו ואת רעהו (ולא ילמדו	לא, לד	
	קיה 4-3	עוד איש את רעהו ואיש את אחיו) ק		
	קצו 17-16	ויזעקו האדם (וזהקו) ²⁴	מו, ב	
	רעה 40	נְתָשָׁה גבורתם (נְשָׁתָה)	נא, ל	
	רעה 5	את אשר ידבר דבר ויעשה (אדבר דבר)	יב, כה	יחזקאל
	קבא 19	ונתתי נקמתי באדום (את נקמתי) ק	כה, יד	
		ישבי על טבור הארץ (ישבי) עולה יפה עם "עֲשֵׂה"	לח, יב	
	קי 18	שלפניו. (מדרש המיוחס לרס"ג)		
		חווה לך ברח לך ארץ יהודה (אל ארץ)	ז, יב-יג	עמוס
		ושומרן לא תוסיף עוד להנבא (ובית אל)		
	צ 17-16	נוסח ק: ושומרן לא תוסיף לבוא לה עוד נביא		
	שנו 44	אללי לי כי הייתי כאוספי קוץ (כאספי קיץ)	ז, א	מיכה
	ק 22	עיני ייי המה משוטטות (משוטטים) ק	ד, י	זכריה
	קפב 14	עיני כל המה משוטטים (עיני ה')	ד, י	
	קיה 13-12	והביטו אל אשר דקרו (והביטו אלי את אשר דקרו) ק	יב, י	
	קי 16	אֲדָדִים עד בית אלהים (אֲדָדִים) (מדרש המיוחס לרס"ג)	ה	תהלים
	עה 7-6	נצבה שגל לימיניך (לימיניך)	מה, י	
	ק 27	מוצא שפתי לא אשנה (ומוצא) ק	מט, לה	
	קב 9	ספרו בגוים את כבודיך (כבודו) קי: את כבודו		צו, ג ²⁵
	קעט 35	ישקו כל חיתי שדי (חיתו)	קד, יא	
	קעה 9	יזרח השמש יאספון (תזרח)	קד, כב	
	קעה 32	ושרץ ארצם צפרדעים (שרץ)	קה, ל	
		כטל חרמון שירד על הר ציון (הררי ציון) נוסח ק. וכן רס"ג:	קלג, ג	
	קי 20	"על ג'בל ציון"		
		שָׁאלונו (שָׁאלונו) [אין ציון מקום]	קלז, ג	
		ואחריתך תשגה מאד (ישגה) ק. עפ"י נוסח זה תרגם רס"ג:	ח, ז	איוב
		"ופי אכרתך תכתיר ג'דא". וכן הגירסה בפיוטי ינני (פיוטי		

24. המהדיר סבר שהמחבר נתכוון ליונה ג, ח: "ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו", וניסה לתרץ את נוסח המחבר בכך שאין לשון קריאה חל על בהמה; אולם מעיקרא אין כתוב זה יכול לשמש לעניינו, מאחר שהפועל כאן מוסב על "האדם והבהמה", והמחבר ביקש להדגים כתוב שבו השימוש ב"אדם" בא לשון רבים.

25. ואולי דהיי"א טז, כד.

רלט 27-26	יניי, מ' זולאי, ברלין תחר"ץ, עמ' נה)		
קעד 37	חתו ולא ענו עוד (לא) ג	לב, טו	
רלז 1	באשר חללים שם (באשר חללים שם הוא)	לט, ל	
רנב 34	העיזה פניה (העזה)	ז, יג	משלי
רט 42	ואיש אימנים (ואיש אמונים)	כ, ו	
רסט 5	משבעה מטיבי טעם (משיבי)	כו, טז	
	נאמנים פצעי אוהב מנשיקות שונא (ונעתרות נשיקות	כז, ו	
	פ 5-6	(שונא)	
קפב 39	אשר היה מלפני (מלפנינו)	א, י	קהלת
	תחת השמש (השמים) ק. "תחת השמש" מופיע בקהלת	א, יג	
קפד 38-37	כ"ח פעמים. לעומתו "תחת השמים" פעמיים		
קע 35	זה ענין רע ("הוא" במקום "זה")	א, יג	
	לדרוש ולתור פִּחְכְּמָה (פִּחְכְּמָה) ג. "וקו" בחכמה אראד	א, יג	
	אלעלם אלדי אנתחלה ולהדי מא אתי באלתעריף"		
	[= ואמרו 'בחכמה' רצונו חכמה שסיגל לעצמו, ולכן		
	לא בא ביידוע]. המהדיר טעה ותרגם: "ר"ל הידיעה		
	שקנה ולכן בא ללמד".		
קפד 37-36			
קפח 25	ולבי ראה חכמה ודעת (הרבה — ל')	א, טז	
קץ 22	ונתתי את לבי (ואתנה לבי) ג	א, יז	
קסט 15	לדעת חכמה והוללות וסכלות (לראות חכמה)	ב, יב	
רא 22	מיד אלהים (האלהים)	ב, כד	
רא 37	כי לא לאדם שטוב לפניו (לא — ליתא)	ב, כו	
קסח 32	הוא יהיה (לעולם — ל')	ג, יד	
ריח 5, 10	וגם האחרונים (גם) פעמיים.	ד, טז	
	כי האלהים בשמים ממעל (ממעל — ל') וכן תר'	ה, א	
	(בשמי מרומא)		
קסח 31	שיוליך בידו (שילך)	ה, יד	
רכח 34-33	כל לעמת שבא (כל-עמת) ק	ה, טו	
רכו 42;			
רכח 7			
	ובחשך שמו יכסה (יכסה). "ויכסה" מא לם יסם פאעלה".	ו, ד	
	[= ויכסה' — מה שלא נתפרש פועלו]. הערה זו תמוהה לאור		
	המסורת שלנו 'יכסה'. קרוב לודאי שהוא גרס 'יכסה'		
	ואסמכתה לכך יש למצוא בתרגום הערבי שתרגם "וכסא		
	אלצ'לאם אסמה" ג"כ כפעיל (= יכסה), אלא שהוא הסב		

		את הנושא אל תיבת 'החשך' (המתרגם ק לא חש בסתירה)	
רלב 15		ונודע (ונודע) ג. "ונודע מנפצל ולהד"י מא אתא קמץ" [= בטעם מפסיק ולפיכך לא בא בקמץ]. וכן תר' (ואשתמודע) ותע"ר (ושהר). ק טעה ותרגם: "ונודע" מוכרת ולכן בא בקמץ".	ו, י
רלד 187-1		אשר לא ימצא האדם (שלא ימצא)	ז, יד
רמא 24-23		בקש חכמה וחשבון (ובקש)	ז, כה
29, 44		אך אשר (כי כאשר) ק וכן ת"ס, ת"ר ותע"ר (במא יכון מנהא).	ז, ח
קסח בין 10-9		נמלא לב בני האדם (מלא) ליראי אלהים (האלהים)	ח, יא ח, יב
רנג 27		איננו ירא אלהים (מלפני אלהים) לדעת ולבור (לדעת — ליתא)	ח, יג ט, א
רנה 29		גם אהבתם גם שנאתם (גם אהבה גם שנאה). בעקבות "ועבדיהם" שלפניו. וכן תע"ר: "ומחבתהם ובגצ'תהם". השווה להלן: "גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה" (קהלת ט, ו).	ט, א ט, א
רנה 38;		הכל הבל (הכל לפניהם)	
רנו 27		אל החיים (אל כל החיים) וכן תע"ר: "פאן מן יתאלף באלאחיא".	ט, ד
רנה 43		כל אשר תמצא לעשות (תמצא ירך)	ט, י
רנט 30		ומלט את העיר (ומלט הוא) ואמרתי (ואמרתי אני). וכן תע"ר (פצרת אקול). תר' כנוסח המסורת ("ואמרית אנא").	ט, טו ט, טז
רנט 39		כי מרפה (כי מרפא) וחיילים יגבר (וחיילים). כנראה גרס "וחיילים".	י, ד י, י
רנט 40		ואשר יהיה אחריו (מאחריו) וכן תר' (למהוי בסופיה) ותע"ר (ואלכאין בעדה).	י, יד
רס 33		וייטיבך לבך (ויטיבך לבך)	יא, ט
קסט 30		וחשכו האורות בארבות (הראות)	יב, ג
ריח 19			
ריח 20			
רסט 15, 13			
רעא 19;			
רעב 21			

	וישוב העפר אל הארץ (על הארץ) ג ק	יב, ז	
רצב 3	וכן "מדרש זוטא"		
קסז 26-27	וכתוב דברי יושר אמת וכן ת"ר.	יב, י	
רצד 16	וכמסמרים נטועים (וכמשמרות). ק "הגיה" "וכמשמרות"	יב, יא	
רכח 2	כלקביל (כל קבל)	ז, יז	עזרא
רכח 2	דנא (דנה) ג		
	ועתה לכה נכרתה ברית לאלהינו (ועתה נכרת ברית לאלהינו). ק: "ועתה לכה ונכרתה ברית לאלהינו".	י, ג	
קב 18-19	ולאספי השערים (באספי)	יב, כה	נחמיה
רצד 33	ילד שכר (שבר)	ב, מח	דהי"א
רט 15	הנה חכו נביאים — מצוטט כפסוק. נוסח ק: "הנה הכהנים והנביאים".		
פד 21	כל ההמון הזה אשר הכנתי (הכיננו). "הכינתי" מופיעה בשלושה כתובים בפרק זה (ב, ג, יט) ואולי גם כאן בעקבותיהם.	כט, טז	
רכו 1			